

4. Извѣстія XI Археологическаго сѣзда въ Кіевѣ 1–20 августа 1899 г. Кіевъ, 1899; К. Михальчукъ. Что такое малорусская (южнорусская) рѣчь? (Оттискъ изъ журнала „Кіевская старина“) Кіевъ, 1899 // Вѣстникъ Европы.– 1899.– № 11.– С. 394–402.
5. Когут З. Коріння ідентичности: Студії з ранньомодерної та модерної історії України.– К.: Критика, 2004.– 351 с.
6. Конисскій А. Просвѣщеніе въ Галицкой Руси // Рус. мысль.– 1891.– № 5.– С. 20–26.
7. Лотман Ю. Семиосфера.– СПб.: Искусство – СПб, 2004.– 704 с.
8. Наливайко Д. Сучасна літературна компаративістика: аспекти й тенденції // Слово і час.– 2007.– № 5.– С. 28–30.
9. Пыпинъ А. Эпизоды изъ литературныхъ отношеній малорусско-польскихъ // Вѣстникъ Европы.– 1886.– № 2.– С. 725–770.
10. Пыпинъ А. Эпизоды изъ литературныхъ отношеній малорусско-польскихъ // Вѣстникъ Европы.– 1886.– № 3.– С. 299–336.
11. Т-овъ М. Русскіе въ Галиціи // Вѣстникъ Европы.– 1873.– № 1.– С. 115–152.
12. Т-овъ М. Русскіе въ Галиціи // Вѣстникъ Европы.– 1873.– № 2.– С. 769–798.
13. Т-овъ М. Литературное движеніе въ Галиціи // Вѣстникъ Европы.– 1873.– № 9.– С. 240–268.
14. Т-овъ М. Литературное движеніе въ Галиціи // Вѣстникъ Европы.– 1873.– № 10.– С. 681–717.
15. Шкандрій М. Модерністи, марксисты і нація. Українська літературна дискусія 1920-х років / Пер. з англ. М. Климчука.– К.: Ніка-Центр, 2006.– 384 с.

УДК 821. 161.1 – 31. 09 + 929 Кондратьев

Олександр Галич

ПОЛЬСЬКИЙ ПЕРІОД ЖИТТЯ ОЛЕКСАНДРА КОНДРАТЬЄВА

У статті розглядається польський період життя класика російської літератури Срібного віку Олександра Кондратьєва. Аналізується перший у російській літературі демонологічний роман „На берегах Ярині”.

Ключові слова: Срібний вік, демонологія, роман, слов’янська міфологія.

Halych O. Polish period of life Alexander Kondratiev. The polish period of life Russian classic writer of the Silver age of Alexander Kondratiev is considered in

article. The first in the Russian literature demonologic novel „On shores of Jarina” is analyzed.

Key words: Silver age, demonology, novel, Slavonic mythology.

Олександр Олексійович Кондратьєв (1876–1967) – видатний письменник, представник Срібного віку російської літератури, двадцять років прожив на Рівненщині, що в той час уходила разом з іншими західноукраїнськими землями до Польщі. Таким чином, з адміністративного погляду – це був польський період життя письменника, а з територіального й етнічного – український.

Корінний петербуржець, учень І. Анненського, однокурсник О. Блока, котрий стрімко ввійшов до літератури на початку ХХ ст., О. Кондратьєв був постаттю досить визначною в історії російської літератури. Його перша поетична збірка „Вірші А. К.” з’явилася 1905 року. Далі вийшов міфологічний роман „Сатиресса” (1907), дві збірки міфологічних оповідань: „Білий цап” (1908), „Посмішка Ашери” (1911), книжка віршів „Чорна Венера” (1909). 1917 року надруковано книжку „Єлена. Драматичний епізод з часів Троянської війни”. Слід зазначити, що в 1912 році О. Кондратьєв спробував свої сили на ниві літературознавства, у результаті з’явилося дослідження Олександра Кондратьєва „Граф О. К. Толстой. Матеріали до історії життя та творчості”. Батько письменника Олексій Кондратьєв був відомим столичним книго-торговцем, депутатом Державної Думи в Росії.

Жовтневу революцію письменник не прийняв. З ідеологічних причин він покинув російську столицю й перебрався до Криму, а звідти 1919 року переїхав до с. Дорогобуж на Рівненщині, де був маєток його тещі Катерини Красовської. Тут минуло 20 років його творчої діяльності.

Після встановлення Радянської влади в Західній Україні письменник живе певний час у Варшаві, де померла його дружина, а згодом роки поневірянь – у Німеччині, Югославії та Швейцарії. Останнє десятиліття життя О. Кондратьєва пройшло в Сполучених Штатах Америки, куди його запросила донька.

Під час перебування на Рівненщині Олександр Кондратьєв співпрацював у місцевій пресі. Зокрема, у „Вольнском слове” в 1923 році з’явилися його рецензія на збірку Г. Іванова „Сади”, некролог „Літературні втрати”, присвячений пам’яті трьох видатних російських

поетів О. Блока, М. Гумільова та В. Брюсова, проблемна стаття („Переоцінка цінностей”), у якій порушено питання про шляхи розвитку нової літератури.

Роблячи огляд доробку російських письменників, що проживали в еміграції на території Польщі, М. Волковитський згадував і про О. Кондратьєва: „Зараз він живе у глушині, в маєтку, зрідка друкуючи вірші, повністю віддавшись вивченню старовини, у якій він знаходить відзвук своїм містичним настроям, своїм пошукам” [1, 318].

О. Кондратьєв займався також благодійною діяльністю. Як свідчить І. В. Куліш-Лукашевич, „Олександр Олексійович навчав за свої кошти товариша й однокласника свого сина Олексія, родина якого не мала змоги оплачувати навчання. Літні канікули цей юнак проводив у маєтку Кондратьєвих” [1, 321].

Письменник брав активну участь у роботі літературного гуртка в Рівному, куди входили письменники Рівненщини, приїздили поети з Вільно, Варшави та Києва. Його вірші друкувались у Варшаві. Нерадісна доля емігранта визначала їхній дещо песимістичний характер, адже автор відчував, що назавжди втратив надію повернутися на рідні йому береги Неви, де він прожив перші 42 роки. В одному з таких творів ліричний герой О. Кондратьєва заявляв:

*Наше я преходяще и тленно.
Неизменен и вечен Ты.
Наши жизни тщеславно-пусты,
Пред Тобою проходят мгновенно.
Память дней наших так коротка!
Всё времен унесет потоком.
Никакая скрижаль не крепка
Перед их пожирающим током.
Всё – как сон мимолетный иль дым
Перед ликом спокойным Твоим [1, 366].*

І все ж найбільшим літературним досягненням в емігрантський період життя російського письменника був роман „На берегах Ярині”, виданий у Берліні 1930 року. Здається, що це перший демонологічний роман в історії російської літератури. Його прямими предтечами можна вважати поезії О. Пушкіна, низку повістей М. Гоголя, твори О. Сомова, А. Ремізова, а якщо врахувати той факт, що писався роман „На берегах Ярині” на українській землі, то, мабуть, слід згадати й

„Лісову пісню” Лесі Українки, сюжет якої будується на волинських переказах і легендах і, можливо, твори Г. Квітки-Основ'яненка, зокрема відому його повість „Конотопська відьма”.

Назва жанрового різновиду роману – демонологічний роман – походить від слова демон. „Демон (гр. demon) – 1. У давньогрецькій міфології нижче божество, що сприяє чи перешкоджає людині в здійсненні її намірів. 2. У християнстві – злий дух, диявол” [2, 158]. Міфологія різних народів зберегла найменування багатьох демонів, злих духів, дияволів, що нібито живуть поруч із людьми, приносячи їм зло та нещастя.

Якщо петербурзькі міфологічні твори О. Кондратьєва базувалися на античній міфології, то „На берегах Ярині” – це вже добре вивчений слов'янський фольклор, майстерно інтерпретований у романі. Можна навіть стверджувати – український фольклор, хоча сам автор національну приналежність міфів, легенд і переказів, що лягли в основу його твору, оминає, очевидно, вважаючи їх частиною російської культури. І хоча події роману відбуваються на українських просторах, про що свідчить прозоро змінена назва річки, на берегах якої живуть та діють його герої Яринь і Горинь, українське рідко де проглядається в тексті, хіба там, де згадується, що село має два кутки, на одному живуть росіяни, на іншому – українці, а одна з головних героїнь Оксютя зрідка називалася в мові селян на місцевий лад Оксаною: *„Перехрестись, Оксая! Заспокойся! Та скажи, що таке трапилося з тобою?! – говорила знахарка, марно намагаючись домогтися від дівчинки відповіді”* [1, 218]. Або в іншому місці: *„На хохлацькому кінці села земляні долівки посипані були жовтим пісочком, поверх якого накиданий був очерет. Ретельно вимиті були разом зі столами й лавками дерев'яні підлоги кацапського кінця”* [1, 34–35].

Роман „На берегах Ярині” О. Кондратьєва, як і личить цьому жанру, має декілька сюжетних ліній, переважна більшість із яких замикається на історіях із життя різної нечисті, що населяє Яринь та її околиці. Одним із ключових образів є Водяний, що згідно з народними повір'ями мав людський вигляд, але жаб'ячі лапи. У творі російського письменника він був досить старим, але впевненим у собі господарем ріки, якому належали русалки, що колись були звичайними дівчатами, але, втопившись, перетворилися на мешканців підводного царства Водяного. Кожна утоплениця обов'язково ставала

тимчасовою дружиною свого повелителя: „Кожна нова молода русалка, що покірно ставала його дружиною, вносила на певний час розмаїття в дещо нудне життя старого” [1, 10]. Щоправда, згодом „русалки з року в рік ставали тонкішими, легшими і, на кінець, зовсім кудись зникали з дна глибокої Ярині” [1, 10].

Водяний мав товариша – давнього слов'янського ідола, якого вважав своїм найкращим порадиником. Саме з ним володар річкового дна любив поговорити „про давні й нові часи” [1, 9]. Багато років скинутий ідол лежав, заплутавшись у коріння, біля берега, аж поки хвилі не докотили його до володінь Водяного. Пам'ять дубового ідола зберегла часи, коли люди, „очолювані служителем ворожої йому віри, увірвалися в заборонену огорожу із сокирами, підрубали йому міцні ноги, що стояли на вкопаному в землю товстому дубовому стволі, звалили на землю, зняли з шиї дорогоцінну гривню, вирвали золоті вуси та відірвали срібну довгу бороду, тонкі ниті якої знаменували дощові небесні краплі, що падали на землю” [1, 13]. Знайомлячи читачів із цим героєм, О. Кондратьєв, по суті, через збережену на генетичному рівні пам'ять говорить про ліквідацію язичницької віри в Київській Русі й запровадження вогнем і мечем християнства.

Помічником Водяного був чорнобородий утопленик, якого колись звали Петро Анкудинович, або просто Петра. Він жив на кращій території і мав таємне доручення доповідати про всі вчинки підлеглих. Виконуючи чергове доручення господаря, Чорнобородий потрапив до володінь господаря лісу Зеленого Козла, який керував бісами та іншою лісовою нечистю. О. Кондратьєв докладно знайомить читачів із демонологічним життям мешканців лісу, відбиваючи уявлення про нього жителів поліського краю.

Нову русалку, що повинна стати за дружину Водяному, звали Горпиною. Гуляючи ночами, вона разом з іншими русалками одного разу потрапила у володіння іншої нечисті, Польовика. Він нагадував Лешого, проте його територія обмежувалася полями. Письменник не забуває докладно передати уявлення місцевих мешканців про демонів ланів. При цьому, окрім прямих авторських описів, автор широко користується непрямими характеристиками. Так, із розмови русалок між собою Горпина дізналася, що Польовик має свиту, яка, ніби „озимина з вівса, то зеленню, то сріблом переливається. Волосся дибом, як шапка стирчить, теж зелене. А обличчя – як пісок...” [1, 18].

Болотна нечисть мала свого царка Болотника, чия дружина, *„товстобедра Мариська несподівано для всіх народила замість чортеня – людського, жіночої статі, малюка”* [1, 59], що стане одним із ключових образів роману. Аксюта, Ксанька, так назвуть у селі дівчинку, згодом пройде науку в сільських відьом і спробує повернутися в ту стихію, звідки вона прийшла в людський світ, бо серед людей їй було тісно. Вона покінчить життя самогубством, кинувшись *„вниз головою в Яринь”* [1, 220], де знайде вічний спокій в обіймах матері Мариськи.

Відтворюючи повір'я та звичаї східних слов'ян, О. Кондратьєв згадує імена десятків їхніх богів: *„Давно вже зняті були хліби і, виконуючи давній обряд, відкаталися баби серед зжатоного поля, випрямляючи спину й приспівуючи: „Жнивка, Жнивка, віддай мені силку», ніби бажаючи отримати силу назад, якщо не від зниклої в невідому далину богині Жниви, то від уцілілої ще у віруваннях народних давньої Матері Землі. Відтанцювали голі дівчата нічний таємний танок на честь увінчаної необлітаючим вінком Маковеї... З Успенського дня уже „засинає” Червоне Сонечко, царствена небесна богиня, яку росіяни зовуть „Червоне літо”, а давні греки називали прекрасною Лето, мати Дажбога і Місячної богині, покровительки наречених і полювання Літниць-Дзевани-Діани”* [1, 29]. Автор уміло оперує іменами слов'янських богів: Цар Грім, Добра богиня Стригальниця або Овечниця, Мара-Марена, Ляд, що *„в казках зберіг ім'я Мороза”* [1, 31], демонів завірюхи: Куряви, Кручі, Завірюхи, Пурги, Бурану і Метелиці.

Цікавим є образ Гуменика, *„істоти, схожої на домовика, але такої, що проживає в повітці чи клуні”* [1, 36]. Сільські дівчата, в романі О. Кондратьєва – це Матрунька та Зінка, часто бігали до нього, щоб дізнатися про майбутнє: *„Дідусь Гуменик повинен був погладити їм тіло, у випадку щасливого заміжжя – м'якою пушистою долонею і жорсткою – якщо заміжжя дівчини буде нещасливим”* [1, 36]. Розмова дівчат про Гуменика викликала спогади дівчат і парубків про гумених бісів. Їхні розповіді налякали молодь так, що багато з них стали боятися виходити з дому в сутінках.

Добрим, але лінивим демоном постає в романі Домовик, котрий жив у родині мужика Іпата Савельєва. Його лінощами користувалася відьма Аніска, яка *„пробиралася часом до хліва й видоювала корів”* [1, 42].

У дусі народних переказів автор відтворює взаємини Домовика та відьми, їхню постійну боротьбу за територію, марні намагання старого оволодіти молодою відьмою. Аніска зневажливо ставилася до ласок Домовика, їй набагато більше подобався Вогняний Змій, нечисть набагато могутніша за доброго демона.

Однією з головних героїнь роману поряд з іншою нечистою постає русалка Горпина, утоплениця із села Заріцького, чия історія становить окрему, найбільш психологічно умотивовану сюжетну лінію роману. Після смерті вона часто відвідує втрачену домівку, спостерігає за обрядом відпущення власної душі: *„На четвертий ранок народження божича, ще засвітла, вимели господині начисто підлогу і винесли сміття на середину двору. Там лежала вже заготовлена раніше купа соломи, яку стара, мати господині, або, взагалі, старша жінка в домі, повинна запалити гарячою тріскою. Вогонь, що піднісся догори, відігриває душі померлих, що відлітають назад до темних могил. Разом за іншими помчала, віднесена вітром, і знову опустилася на дно Ярині незрима смутна тінь потонулої Горпини”* [1, 35–36].

Навіть ставши русалкою, Горпина не забуває свого коханого Максима, *„через якого позбавилася радощів життя, того, з ким ділила колісь першу пристрасть, того, хто познайомив її з мукою відчаю”* [1, 55]. О. Кондратьєв, виписуючи цю сюжетну лінію, прагне показати, що Максиму не до вподоби відвідування русалки. Він шукає захисту в знахарки Праскухи, однак та не спішить йому допомагати, і тоді парубок знаходить підтримку у відьми Аніски: *„Чорнобрива молода відьма поставилася до Максима з великою увагою”* [1, 56]. Він став проводити ночі з відьмою: *„Погана слава Аніски як відьми чомусь не страшила Максима, і він навіть просив кілька разів свою нову подругу не приховувати від нього свого мистецтва”* [1, 91].

Демонологічний роман О. Кондратьєва виразно поетичний. Автор надзвичайно образно в народному дусі відтворює картини природи поліського краю, яка постає одухотвореною, сповненою краси й життя: *„Під спів жайворонків нечутними кроками йшла по ще вологому лону землі царівна Весна. Під легкими ногами її пробивалася соковита зелена травиця і виростали перші квіти. Радіючи їм, посміхалася богиня, і від щасливої посмішки її розпускалися білим квітом вишні з черешнями, сильніше пахли темні і світлі фіалки.*

Спочатку боязко, потім все сміливіше й голосніше заспівав співець Весни Соловей, що став колись заради прекрасної богині сіренькою пташкою. За шуміли першим листям, шепочучись поміж собою, дерева. Всі дрібні тварини, мурашки, мухи, жуки, що спали довгу зиму в темних дуплах і під корою дерев, пробуджувалися після довгої сплячки й виповзали поклонитися богині” [1, 49].

Демонологія О. Кондратьєва сповнена іронії, гумору. Він докладно зупиняється на описі побуту своїх героїв як тих, що складають реальний світ мешканців Полісся (це передусім виразні селянські типи), так і фантастичних істот, що населяють паралельний до людського простір. І хоча, на перший погляд, здається, що роман „На берегах Ярині” далекий від реалістичності в зображенні дійсності, насправді він достатньо реалістичний, оскільки передає уявлення про світ людей поліського краю, яких мало зачепили розвиток людської цивілізації, урбанізація, технічний прогрес. Усі вони постають наївними дітьми природи. Очевидно, автору імпонували погляди французького просвітника Жана-Жака Руссо про „природну людину”, не зіпсовану суспільством, як ідеал, до якого повинно прагнути людство.

Рівненський період життя О. Кондратьєва ознаменований також збіркою поезій „Слов’янські боги” (1936), кожен із віршів якої був присвячений одному зі слов’янських богів, що їх донесла у ХХ століття генетична пам’ять пращурів. Важливим текстом збірки є вірш „Сварог”, присвячений верховному божеству наших прадідів, що вважається прабатьком усіх інших богів. Сварог О. Кондратьєва постає як гордий, несхитний повелитель світу, який бачить і знає все:

*Над небом и землей и адом властелин,
С повязкой на устах и на очах златою,
Стою в безмолвии. Не жди. Не удостою
Я прорицанием. Мне ваших десятин,
Елея, петухов – не нужно. Я один
Из сонмища богов даров не жду. Струею
Курений жреческих и тихою мольбою
Довольствуюсь. Сварог уж длинный ряд годин
Не смотрит на грехи людские. Пусть другие
Карают вас. А мне наскучило карать,
Давать вам знаменья, благословлять на рать...*

*Земля постыла мне. Люблю небес круги я.
В них плаваю, блажен, и не хочу взирать,
Как корчатся тела закланные нагие [1, 226].*

Інші поезії, а їх усього 69, відбивають уявлення східних слов'ян про різних богів – Волоса, Перуна, Стрибога, Трояна, Леля і Полеля тощо. Цікаво й те, що для всіх цих поезій О. Кондратьєв використовує класичну форму сонету, що надає їм певної урочистості.

Останнім зблиском таланту О. Кондратьєва стала повість „Сни”, написана у Сполучених Штатах Америки. Письменник закінчив свій земний шлях 26 травня 1967 року в штаті Нью-Йорк. Дослідження ж його творчості лише розпочинається.

Література

1. Кондратьєв А. А. На берегах Ярыни.– Рівне: Волин. обереги, 2006.– 368 с., іл.
2. Словник іншомовних слів / Укл.: С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута.– К.: Наук. думка, 2000.– 680 с.

УДК 821.161.1.09

Викторія Захарова

И. С. ШМЕЛЕВ И Е. Н. ЧИРИКОВ: К ПРОБЛЕМЕ МИФОПОЭТИКИ НАРОДНОГО ХАРАКТЕРА

У зіставному аспекті йдеться про міфопоетику у творах І. С. Шмельова та Є. Н. Чирікова; розглядаються екзистенційна самотність людини, антологічна значущість образу Волги.

Ключові слова: міфологізація, екзистенція, онтологія, образ, легенда, типологія.

Zaharova V. I. S. Shmelev and E. N. Chirikov: to the Problem of Myth Poetic of Folk Character. In the article the comparative analysis of myth poetic in the works of I. S. Shmelov and E. N. Chirikov. Pay attention to existential loneliness of the man, anthological importance of image of Volga.

Key words: mythologization, existence, ontology, image, legend, typology.

В произведениях русских писателей начала XX века, отразивших традиционный для русской интеллигенции путь духовных исканий, часто рядом с героями-интеллигентами обнаруживаются образы людей из народа, выполняющие очень важную, концептуально-значимую